

KUZAY AFRIKA'DA FRANSIZLARA KARŞI DİPLOMATİK BİR MANEVRA: AHMED ATA BEY'İN TUNUS VE TRABLUSGARP MİSYONU (1852-1853)

Eyyub ŞİMŞEK*

Öz

Osmanlı Devleti, 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgalinden sonra Kuzey Afrika'daki topraklarında hâkimiyetini yeniden tesis etme adına birtakım girişimlerde bulunmuştu. 1835'te Trablusgarp'ta bunu başarmışsa da Tunus'ta hem yerel yöneticiler hem de başta Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerin müdahaleleri ile karşılaşmıştı. Fransa'nın Cezayir'deki hâkimiyetinin tehlike altına gireceğini düşünerek Osmanlıların Tunus'taki haklarına karşı çıkması iki ülkeyi zaman zaman karşı karşıya getirmişti. Osmanlı Devleti, bu sebeple Fransa'nın Avrupa'da meşgul olduğu bir dönemde bölgeyi teftiş etme adına gizlice memur göndermek zorunda kalmıştı. Bu çalışmada Miralay Ahmed Ata Bey'in bu görevi ve Osmanlı-Fransız ilişkilerine yansımaları ele alınacaktır.

Keywords

Osmanlı Devleti, Fransa, Kuzey Afrika, Diplomasi, Ahmed Ata Bey

A DEMARCHE AGAINST THE FRENCH IN NORTH AFRICA: AHMED ATA BEY'S TUNUSIA AND TRIPOLI MISSIONS (1852-1853)

Abstract

Following the French occupation of Algeria in 1830, Ottoman Empire has attempted to re-establish his sovereignty in North Africa. The Porte was successful in Tripoli, while in Tunisia, it faced a series of complicated local and international problems. European states, France in particular and local administrators were very reluctant to witness a strengthened Ottoman rule in the region. The French government considered it detrimental to the established interests in North Africa, particularly in Algeria. Therefore, a diplomatic crisis was inevitable between the Porte and France.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Aksaray/Türkiye.
eyyubsimsek@aksaray.edu.tr
ORCID:0000-0003-2327-4656
Makalenin Gönderilme Tarihi: 21.02.2018
Makalenin Kabul Tarihi: 03.04.2018
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 24.04.2018

The Porte has sent Ahmed Ata Bey to Tunisia to make some inspections in the region. This paper aims at to provide the details of this mission and its reflections on the relationship between the French and Ottoman government.

Anahtar Kelimeler

Ottoman Empire, France, North Africa, Diplomacy, Ahmed Ata Bey

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, İspanya ve Portekiz ile Akdeniz’de girdiği mücadeleden esnasında önemli bir stratejik üs olan Cezayir’i 1516 yılında topraklarına kattı. Akabindeki yarım asır içerisinde Akdeniz’in güvenliğini sağlama adına aynı sahil şeridinde bulunan Trablusgarp ve Tunus da Osmanlılar tarafından fethedildi. Bölge, İspanya ve Habsburglar’a karşı Akdeniz’de önemli bir üs olarak görüldüğü için Osmanlılar tarafından Garp Ocakları adı altında tek bir eyalet olarak teşkilatlandırıldı. Merkezden uzaklıkları, toplum yapısının farklılığı ve gayrimüslimlerle sürekli savaş halinde olmaları gibi birtakım nedenlerden dolayı bölge, yıllık vergiye dayanan sâlyâne usulü ile idare edildi. On altıncı yüzyılın sonlarında İngiltere’ye karşı kaybeden İspanyolların Akdeniz’den okyanuslara doğru açılmaları Osmanlılar için bir fırsat olmuşsa da Osmanlı Devleti, İran ile girdiği mücadeleyi önceleyince bölgeye verilen önem azalmış ve bölge üç ayrı beylerbeyliğine bölünmüştür¹.

Bölge üçe ayrıldıktan sonra Tunus’ta *beyler* ve *dayılar* arasında büyük bir nüfuz mücadelesi baş gösterdi. İlk dönemlerde *bayılar* etkin bir nüfuza sahip olsa da 1705 yılından itibaren Türk asıllı Hüseyinî ailesi Tunus’un yönetimini ele geçirdi. Böylece Tunus’ta, 1881 yılındaki Fransız işgaline kadar sürecek olan *Beylerin hâkimiyeti* dönemi başladı². Hüseyinîler, kısa bir dönem (1735-1756) yılları arasında iktidarı kaybetse de bu tarihten sonra Tunus’un tek hâkimi oldular³.

1535’te Osmanlı Devleti’nin Fransa’ya vermiş olduğu kapitülasyonlarla birlikte iki ülkenin ekonomik ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştı. Evvela 1577’de Tunus’ta Fransız konsoloslugu tesis edildi. On yedinci yüzyılın ortalarından itibaren ise Fransa, Tunus ve ardından Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’daki diğer toprakları ile ekonomik açıdan önemli ilişkilere girdi⁴. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Tunus’a Fransa’nın ilgisinin arttığı görülmektedir. Napolyon savaşlarından (1800-1815) sonra eski rejimin yayılmacı politikaları askerî yönden durağanlaşmıştı. Fakat ekonomik

¹ Halil İnalçık, *Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2008, s.48; Ercüment Kuran, *Cezayirin Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1957, s.5-6; Asma Moalla, *The Regency of Tunis and the Ottoman Porte, 1777-1814: Army and Government of a North-African Eyalet at the End of the Eighteenth Century*, Routledge, London and New York 2004, s.4; Seydi Vakkas Toprak, “Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları”, *Türkiyat Mecmuası*, 22/1, 2012, s.275-276; Atilla Çetin, “Garp Ocakları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, TDV Yayınları, 13, İstanbul 1996, s.382-386.

² Mehmet Maksudoğlu, “Tunus’ta Hakimiyyetin Dayılardan Beylere Geçiş”, *AÜİFD*, 15, 1967, ss. 173-186.

³ Atilla Çetin, “Hüseyinîler”, *DİA*, TDV Yayınları, 19, İstanbul 1999, s.26-28.

⁴ Donald Vernon McKay, “The French in Tunisia”, *Geographical Review*, 35/3, 1945, s. 372; Geneviève Falgas, “Le Fondouk des Français à Tunis dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle, à partir de la Correspondance des Beys de Tunis et des Consuls de France avec la Cour (1579-1830)”, *Outre-mers-Cinquante ans d’indépendances africaines-*, 97/368-369, 2010, s.377-381.

yayımlacılık devam etmekteydi. Kıta içerisinde kurulan kutsal ittifak, Fransa'yı Avrupa dışına yayılmaya zorlamıştı. Bu sebeple Napolyon'un Mısır'da elde edemediği askerî üstünlük, Kuzey Afrika'da ekonomik yayımlacılıkla elde edilmeye çalışıldı. 1815'ten sonra Fransızlar, Tunus ile yaptıkları ticari anlaşma ve elde ettikleri imtiyazlarla adeta bölgeye yerleştiler. 1821'de Tunus filosunun Navarin'de Osmanlı filosu ile beraber yakılmış olması da Fransızların işini kolaylaştırmıştı. 1830'a gelindiğinde Fransızlar bölgede söz sahibi olabilecek bir konuma ulaşmışlardı⁵. 1830'da Cezayir'i işgal ettikten sonra Fransa bölgede kalıcı olma adına, komşu bölgelere yani Tunus ve Trablusgarp'a önem vermeye başladı ve bu çıkarları adına Tunus Valisi Ahmed Bey ile bir takım mukaveleler yapmayı başarmıştı⁶. İlerleyen dönemlerde Fransa ve İngiltere gibi Avrupa devletleri bölge üzerinde ciddi bir nüfuz mücadelesine girişti. Fransa, bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak görmektedir. Ancak, Napolyon savaşlarından sonra Fransa'nın bölgede azalan askerî nüfuzundan faydalanmak isteyen İngiltere de bölgede aktif bir politika izlemeye başlamıştı. Özellikle Trablusgarp'ı Tunus ve Cezayir'e bağladığı için son derece stratejik bir öneme sahip bulunan Cebeli Garbi bölgesi iki ülke arasında çekişmenin odak merkezidir⁷.

Fransa Tunus'ta yerel idarecilerle kurmuş olduğu iyi ilişkiler sayesinde İngiltere'ye nazaran daha avantajlı konumdaydı. Hüseyinî ailesinden olup, 1837 yılında Bey olarak tayin edilen Ahmed⁸ açık şekilde Fransız yanlısı bir politika benimsemişti. Amacı Fransa'yı örnek alarak Tunus'u modern bir seviyeye ulaştırmak olan Ahmed Bey, İstanbul'a sadece dini açıdan bağımlı kalmayı düşünmekteydi. Fransızlardan gördüğü destekle iktidarını pekiştirmiş ve bunun karşılığında Fransa'nın imtiyazlı statüsü artarak devam etmiştir. Tunus'u Fransız modeline göre modernize etmek için birçok girişimde bulunan Ahmed Bey dönemindeki önemli bir gelişme Bardo'da açılan teknik okuldur. 1838'de kurulup 1840 yılında eğitime başlanmış olan bu okul bir süre sonra askerî okula dönüştürülmüştür⁹. Fransız ve İtalyan hocalardan mürekkep bu okul Tunus'un modernizasyonuna öncülük etme mis-

⁵ Mohamed Hédi Shérif, "Expansion européenne et difficultés tunisiennes de 1815 à 1830", *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 25^eannée, 3, 1970, ss. 714-745.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) A.AMD. 41-32, Lef 3, (23 S 1269/6 Aralık 1852).

⁷ Abdurrahman Çaycı, "Gurna İsyanı Öncesinde Fransa'nın Trablusgarp Siyaseti", *Belleterin*, 45 (182), Ankara: TTK Yayınları, 1982, s.324; Orhan Koloğlu, "Libya, from the Ottoman Perspective (1835-1918)", *Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente*, 63/2, 2008, s. 277.

⁸ Ahmed Bey hakkında bkz. Leon Carl Brown, *The Tunisia of Ahmad Bey, 1837-1855*, Princeton University Press, 2015; Marcel Émerit, "Les mémoires d'Ahmed dernier Bey de Constantine", *Revue Africaine*, 90/418-419, 1949, ss. 65-125.

⁹ Nouredine Sraïeb, "Le collège Sadiki de Tunis et les nouvelles élites", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée-Modernités arabes et turque: maîtres et ingénieurs-* 72, 1994, s. 38; Odile Moreau, "La réforme par le haut: expérimentation de la réforme de l'armée dans le monde musulman méditerranéen", *Oriente Moderno*, 23/84, *Quaderni di oriente moderno 5-réforme par le haut, réforme par le bas: la modernisation de l'armée aux 19e et 20e siècles*, 2004, s.124-126.

yonuna sahipti¹⁰ Ahmed Bey, ayrıca emrindeki askerî birlikleri de Fransız usulüne göre talim ettirmeye özen göstermişti. Bu ordu için gerekli olan askerî ve teknik üretim de yine Fransızlar vasıtası ile karşılanmaktaydı. Ahmed Bey'in 1846 yılındaki Paris ziyareti de Fransa ile olan bağlarını daha güçlendirmişti¹¹. Tunus'ta zaman zaman iç karışıklıklarda gördüğü destek onu Fransa'ya biraz daha yaklaştırmıştı¹².

1551'den itibaren Osmanlı kontrolüne giren Trablusgarp ise, merkezden gönderilen Beylerbeyi vasıtasıyla yönetilmekteydi. Turgut Reis'in 1556'da Beylerbeyi olarak tayiniyle Trablusgarp tarihinde yeni bir döneme girilmişti. Onun beylerbeyliği döneminde bölgeye getirdiği yeniciler, zamanla yerli halk ile karışmaya başlamış ve "Kuloğlu" adıyla anılan sosyal bir kesim ortaya çıkmıştır. On yedinci yüzyılın başlarından itibaren Trablusgarp'ın yönetiminde ocakların seçtiği *Dayılar* etkin olmuşlardır. *Dayıların* hâkimiyeti ise 1711 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra yine kuloğlu kökenli Karamanlı ailesi¹³ 1835'e kadar Trablusgarp'ı yönetmişti¹⁴. Karamanlı ailesinin son döneminde, Avrupa'da korsanlık faaliyetlerine karşı alınan ciddi tedbirler neticesinde Trablusgarp, ciddi bir ekonomik kaynağını kaybetmeye başladı ve çareyi Avrupa devletlerinden borç almakta buldu. Karamanlı Yusuf, borcunu ödeyemeyince 1830'da Fransızlar, 1832'de de İngilizler Trablus limanına filolarını gönderdiler. Trablusgarp'ta çıkan iç karışıklıklara Fransızlar ve İngilizler açıktan destek vermişlerdi. Nihayet, 1835'te Osmanlı Devleti, bölgedeki karışıklıktan da istifade ederek bölgenin merkeze daha sıkı bağlanması adına yönetimi elinde bulunduran Karamanlı Dayı ailesini İstanbul'a sürüp, bölgeyi merkezden atadığı valiler ile idare etmeye başlamıştı¹⁵.

¹⁰ Jean Luc Arnaud, "Tunis, le plan de Colin de 1860, un document sans auteur ni date", *Mélanges de l'École française de Rome, Italie et Méditerranée*, 118/2, 2006, s.393; Lilia Ben Salem, "Les ingénieurs en Tunisie aux XIXe et XXe siècles", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée - Modernités arabes et turque: maîtres et ingénieurs*, 72, 1994, s.62-64.

¹¹ Ahmet Kavas, "Tunus/Tarih-Osmanlı Dönemi", *DİA*, TDV Yayınları, 41, İstanbul 2012, s.388-390. (388-393); Albert Adu Boahen, "Tendances et processus nouveaux dans l'Afrique du XIXe siècle", *Histoire générale de l'Afrique, VI. L'Afrique au XIXe siècle jusque vers les années 1880*, directeur de volume: J. F. Ade. Ajayi, Comité scientifique international pour la rédaction d'une Histoire générale de l'Afrique (UNESCO), Paris 1996, s.85 (65-90).

¹² François Amoulet, "Les rapports tuniso-ottomans de 1848 à 1881 d'après les documents diplomatiques" *Revue de l'Occident, musulman et de la Méditerranée*, 47, 1988, s. 146.

¹³ Karamanlı Ailesi için bkz. Abdullah Erdem Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

¹⁴ Koloğlu, a.g.m., s. 275-276, Ahmet Kavas, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", *Osmanlı Araştırmaları*, 21, 2001, s. 31-32.

¹⁵ Lisa Anderson, "Nineteenth-Century Reform in Ottoman Libya", *International Journal of Middle East Studies*, 16/3, 1984, s.327; Çaycı, a.g.e., s.324.

BÖLGEYE GÖNDERİLEN GÖREVLİLER

1851 yılının sonunda Fransa Avrupa kamuoyunda büyük bir kriz ile gündeme geldi. Yeni kurulan Cumhuriyet rejimi ilkinde olduğu gibi büyük sorunlarla karşılaşmıştı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Napolyon'un yeğeni Charles Louis, amcasına şöhret kazandıran Austerlitz savaşının yıl dönümünde 2 Aralık 1851 tarihinde meclisi lağvederek darbe yaptı ve bir yıl sonra da Fransa İmparatoru ilan edildi¹⁶. Osmanlı Devleti ise bu gelişmeleri yine Avrupa merkezli bir siyaset ile takip etmekteydi. Diğer taraftan Kuzey Afrika'dan gelen haberler, Osmanlı Devletini telaşlandırmaktaydı. Hem konsolosların Tunus ve Trablusgarp'a müdahale etmelerini hem de hazine için toplanan iane konusunda yaşanan sorunları açıklığa kavuşturma adına bölgenin teftiş edilmesine karar verildi. Nitekim bölgeye teftiş amaçlı merkezden iki defa görevli göndermişti. 1851'de Miralay Süleyman Bey, 1852'de ise Ordu Muhasebesinden Ahmed Ata Bey bu iş için görevlendirilmişlerdi. Her ikisinin de açık ve gizli misyonları bulunmaktaydı. Açık misyonları ya padişahın hediyesini sunmak ya da diplomatik nezaket icaplarını yerine getirmektir. Gizli misyonları ise genel bir durum değerlendirmesi yaparak, merkeze rapor sunmaktır, Bölgedeki askerî durum, konsoloslukların faaliyetleri ve valiler ile olan ilişkileri, valilerin merkeze sadakatlerini sağlama ve ahalinin genel durumunu teftiş etmektir. Gerçi Ahmed Ata Bey'in misyonunda Tunus Valisinin ölümü ihtimali üzerine yapılması gerekenler de bulunmaktaydı. Fakat bu hadiseler, Osmanlı Padişahının bölgedeki hükümler hakkının neredeyse ortadan kalkmış olduğunu göstermekteydi. Çünkü en basit şekilde, bölgedeki askerî durumu öğrenebilmesi, bu icraatı gizlemesi ile mümkün görünmekteydi.

MİRALAY SÜLEYMAN BEY'İN MİSYONU

Babıâli, 1851 yılının sonlarına doğru Miralay Süleyman Bey'in bölgenin özellikle askerî durumu hakkında araştırma yapmak üzere Tunus'a gönderilmesi planlamıştı. Lakin bölgede etkin bir politika izlemeye başlayan İngiltere'ye, özellikle de Fransa'ya bu misyonu izah etmek pek de kolay olmayacaktı. Bu yüzden yabancı ülke diplomatlarına resmi olarak Miralay Süleyman Bey'in, Trablusgarp valisine padişahın hediyesini sunmakla görevlendirildiği bildirilecekti. Süleyman Bey'in asıl amacı ise, Trablusgarp ve Tunus'ta teftişte bulunmak olacaktı. Süleyman Bey, Trablusgarp Valisi'ne de "teşrifat-ı seniyye isali hizmetiyle" geldiğini belirtecek ve askeriye oldu-

¹⁶ Édouard Leduc, Louis Napoléon Bonapart, le dernier Empereur, Publibook, Paris 2010, s.63; Jeremy Jennings, Revolution and the Republic, a History of Political Thought in France since the Eighteenth Century, Oxford University Press, New York 2011, s.96-97.

ğu için seraskerlikten alınacak ruhsatla Trablusgarp'taki askerî birlik için ikmal amacıyla "seyr ü sefer" yaptığını iddia edecekti. Kendisinden özellikle beklenen görev, Trablusgarp'taki Osmanlı askerî durumu idi¹⁷. Tunus'ta ise, Ahmed Bey'in konsoloslarla olan ilişkileri hakkında bilgi almaya çalışıyordu.

Tunus idarecisi Ahmed Bey'in faaliyetleri Bâbiâlî'nin sıkı takibi altındaydı. Ahmed Bey, 1850 yılının ortalarında en güvendiği adamlarından birisi olan Tunus Maliyesinden sorumlu Ben İyad'ı, Marsilya ve İtalya'yı gezme bahanesiyle yola çıkararak gizlice Paris'e göndermişti¹⁸. Dolayısıyla Tunus'ta valinin bu gezileri sırasında yaptığı anlaşmalar hakkında, Miralay Süleyman Bey'in bilgi alması ve valinin ağzını araması bekleniyordu. Çünkü kısa bir süre önce donanma ile Tunus'a gelmiş olan İngilizlerin Tunus Valisine bazı teklifler sunduklarına dair istihbarat alınmıştı. İngilizler ise amaçlarının valiyi görmek ve memleketi ziyaret etmek olduğunu ifade etmişlerdi.

Süleyman Bey'in karşılaşacağı muhtemel sorunlardan biri, Trablusgarp'tan Tunus'a geçişini izah etmektir. Bunun için de Tunus Valisi'ne amacının Trablusgarp'a hediye getirmek olduğunu, gelmişken Tunus'a da "şahsi olarak" nezaket ziyaretinde bulunmak istediği beyan edecekti. Tunus'ta yaşananları sıhhatli bir şekilde öğrenme adına diğer konsolosluklarla özellikle de Fransızlarla sohbet arasında buna dair bilgiler edinmeye çalışacaktı. Ayrıca Fransızların da Cezayir üzerinden Tunus'a asker göndermeye dair emellerinin olduğu ve Tunus Valisi ile görüştiklerine ilişkin bazı söylentiler vardı¹⁹. Bunları da vali ile konuşurken sözlerinden anlamaya çalışacak; ayrıca bu konu da İngiliz konsolosu ile olan görüşmede bir şekilde dile getirilecekti²⁰. 20 Kasım 1851'de Tunus valisine, Miralay Süleyman Bey'in Trablusgarp Valisi'nin göstermiş olduğu hizmetten dolayı taltif edilmek amacıyla gönderildiği ve kendisinin Tunus'a da ziyaret etme isteğinin bulunduğu ve buna izin verildiği belirtilerek Süleyman Bey'in resmi görevlendirilmesi yapılmıştı²¹. Keza bu görevlendirme aynı zamanda yabancı elçiliklerin de bilgilendirilmesinde kullanılmıştı. Yola tam olarak çıkış tarihi belli olmasa da Ocak 1852'te Trablusgarp'a ulaşmıştı ve buradan bazı tahriratlar yollamıştı²². Süleyman Bey, teftiş görevi esnasında kendisine verilen talimatlar

¹⁷ BOA.ADVN. 73-32 (19 M 1268/14 Kasım 1851); İ.DH. 242-14765 (20 M 1268/15 Kasım 1851).

¹⁸ BOA.A.MKT.UM. 18-38 (1 Ş 1266/13 Haziran 1850).

¹⁹ Cezayir'deki Fransızların durumlarına ilişkin olarak Keşşaf Efendi'nin raporu hakkında bkz. BOA.İ.DH. 244-14884 (16 S 1268/11 Aralık 1851).

²⁰ BOA.ADVN. 73-32 (19 M 1268/14 Kasım 1851); İ.DH. 242-14765 (20 M 1268/15 Kasım 1851).

²¹ BOA.İ.DH. 243-14775 (25 M 1268/20 Kasım 1851).

²² BOA.İ.DH. 247-15032 (30 Ra 1268/23 Ocak 1852).

doğrultusunda diğer konsoloslarla herhangi bir sorun yaşamadan Tunus Valisi ile görüşme fırsatı bulmuştu. Süleyman Bey, Tunus Valisi ile iyi bir ilişki kurmuş ve onu “adeta yeniden devletine karşı ısındırmıştı.” Bu sebeple Tunus Valisi’nin isteği doğrultusunda kendisine bir nişan verilmesi kararlaştırılmıştı²³. Trablusgarp’taki teftişi esnasında hem kalenin tamiri hem de kale tamirine vakfedilmiş akarların durumu hakkında bilgi edinmişti. Onun raporu doğrultusunda daha sonra kale tamir edildiği gibi İstanbul’dan gönderilen toplarla da tahkim edilmişti²⁴.

AHMED ATA BEY’İN MİSYONU

Miralay Süleyman Bey’in misyonunun üzerinden bir yıl bile geçmeden hem Tunus hem de Trablusgarp’ta yeni olaylar patlak verdi. Evvela hazine-nin ıslahı için ülke genelinde iane²⁵ toplanmasına karar verilmişti. İane hususunda Trablusgarp’a isabet eden meblağ 5.000 kese²⁶ (250.000 kuruş) idi. Trablusgarp Meclisi, bu ianenin ağır olduğu ve halk içerisinde huzursuzluğa neden olduğuna dair Trablusgarp Meclisi’nden bir yazı kaleme alınmıştı²⁷. Bunun yanında Tunus meselesi de yeni bir krize yol açtı. Tunus Paşası Ahmed’in Paris ve İngiltere’ye özel bir temsilci göndermesi, Osmanlı Devleti tarafından hiç hoş karşılanmamıştı. Bu yüzden Paris ve Londra’da bulunan Osmanlı elçileri Kalimaki ve Musurus Beylerden konuya ilişkin bilgi istenmişti. Kalimaki’nin verdiği bilgilere göre; Tunus Paşası, Sidri Mahmud bin Ayet adlı bir şahsı, özel bir görevle Fransa’ya ve İngiltere’ye göndermişti. Sidri Mahmud’un Paris’e gelişi 2 Aralık darbesinden sonra başa geçen Napolyon’u tebrik amaçlıydı. İngiltere’ye olan seyahatine gelince ise; Musurus Bey, konuya dair İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Malmesbury ile bir görüşme yapmıştı. Lord Malmesbury Fransa’daki seyahatin resmi olmadığını, Fransızların İngilizlere Tunus’u Osmanlı Devletinin bir parçası olarak gördüklerini beyan ettiklerini ifade etmişti. Fakat Lordun da kabul ettiği üzere, böyle bir hareketin bağımsız bir devlete tanınan ayrıcalık gibi görünmediğini ifade etmekte oldukça zorlanmışlardı. Lord Malmesbury, Sidri Mah-

²³ BOA.A.AMD. 35-61 (10 R 1268/2 Şubat 1852).

²⁴ BOA.İ.DH. 247-15032 (30 Ra 1268/23 Ocak 1852); İ.MVL. 237-8393 (26 R 1268/18 Şubat 1852); A.MKT.MHM. 46-21 (8 B 1268/28 Nisan 1852); A.AMD. 38-34 (19 Ş 1268/8 Haziran 1852).

²⁵ Osmanlı Devleti’nde savaş dönemlerinde ve olağanüstü zamanlarda avarız vergisi alınmaktaydı. Fakat II. Viyana Kuşatmasından sonra avarız vergisi normal bir vergi haline gelmiş ve farklı isimler altında da toplanmaya başlanmıştı. İlane adıyla ilk vergi toplanması ise 1810 yılında olmuştur. İlane-i cihâdiyye olarak da zikredilen bu vergi, avarızdan farklı olarak hane hesabına göre değil de kazaların ve ahalinin ekonomik durumlarına göre alınır. Bkz. Abdülkadir Özcan, “İlane”, *DİA*, 19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s.228-231.

²⁶ Bir kese, 500 kuruşa bedeldi. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 2006, s.1225.

²⁷ BOA.A.MKT.UM 19-63 (11 Ş 1266/22 Haziran 1850); A.AMD. 41-31 (18 S 1269/1 Aralık 1852).

mud'u padişahın bir memuru olarak gördüklerini de beyan etmiş ve onun İngiltere seyahati hakkında bilgi vermemiştir²⁸.

Tunus'a ilişkin bir diğer sorun, Tunus Paşasının hastalığı. Tunus Valisi Ahmed Bey, birkaç yıldan beri pençesine düştüğü hastalıktan dolayı muzdarip bir haldeydi. Hatta 1850 yılının başında dönemin Trablusgarp valisi olan İzzet Paşa, Bâbiâlî'yi Ahmed Bey'in hastalığı dolayısıyla uyararak ani bir ölümü halinde gerekli tedbirlerin alınmasını içeren bir yazı göndermişti²⁹. Ahmed Bey'in hastalığı 1852 yılının sonlarına doğru ağırlamıştı. Tunus Valisinin hastalığı haberi ortalığa yayıldıktan sonra Osmanlı ve Fransa arasında gergin bir süreç başladı. Çünkü Tunus Beyi Ahmed'in sağlık durumu oldukça kötüydü ve her an ölebilirdi. Bâbiâlî, yeni atanacak Bey'i belirlemede herhangi bir dış müdahaleyi istemiyordu. Durumun bir iç mesele olduğunu savurarak yabancı müdahalesini reddediyorlardı³⁰. Fransa'nın çıkarları ile Bâbiâlî'nin çıkarları bu noktada çarpışıyordu. Tunus Valisi ile imzalamış olduğu bazı anlaşmalar da Cezayir'deki güvenlikleri açısından son derece önemliydi. Osmanlı Devleti'nin Tunus'a doğrudan hâkim olması Cezayir'de Fransız nüfuzuna zarar verebilecekti³¹. Fransa için statükonun devamı en önemli husustu ve zaten Sultan'ın Tunus'taki hâkimiyeti iki yüzyıldan beri itibarî düzeyde idi. Fakat Osmanlı Devleti, 1835'te Trablusgarp'ta yaptıklarından³² cesaret alarak Tunus'ta da otoritesini doğrudan kurabilirdi. Dolayısıyla Fransa için Osmanlı Devleti'nin Tunus'a müdahalesi bir savaş nedeni sayılmaktaydı³³. Gerçekten de Fransa, Afrika'daki çıkarlarını oldukça önemsiyordu. Nitekim birkaç ay önce Trablusgarp'taki Fransız konsolosunun vali ile yaşadığı bir sorunu bahane göstererek; Trablus limanına bir filo göndermişti³⁴. Fransa'nın Londra elçisi Kont Walewski, Fransa'nın amacı Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermek olduğunu Osmanlı elçisi Musurus ile görüştüğü esnada bunu itiraf etmişti³⁵. Kont'a göre, Fran-

²⁸ BOA.HR.SFR.3. 13-13 (17 Temmuz 1852); 13-21 (17 Temmuz 1852).

²⁹ BOA.A.AMD. 16-64 (16 Ra 1266/30 Ocak 1850).

³⁰ BOA.A.AMD. 39-87 (16 Z 1268/1 Ekim 1852).

³¹ Agb.

³² Karamanlı ailesinin son dönemlerinde kendi aralarındaki çekişmelere bağımsızlık taraftarı bölge aşiretleri de dâhil olunca, Trablusgarp'ta büyük karışıklıklar meydana gelmişti. Bu durumdan rahatsız olan şehirli kesim, İstanbul'dan yardım istemiş ve bu olaylardan istifade eden Osmanlı Devleti gönderdiği donanma ile Karamanlı ailesinin iktidarına son vererek; Trablusgarp'ı tam manasıyla merkeze bağlamıştı. Orhan Koloğlu, "Libya/Osmanlı Dönemi", *DA*, 27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 180.

³³ Centre d'archives du ministère de la défense, le service historique de la défense (SHD), Mémoires GR 1 M 1620, Succession de Baraguey d'Hilliers.

³⁴ BOA.HR.SFR.3. 13-37 (7 Ağustos 1852).

³⁵ Tehdit diplomasisi olarak da adlandırılan ve diplomatik olayları, savaşa sebebiyet vermeden, sınırlı bir deniz gücü ile yönlendiren politikası olan "gambot diplomasi (gunboat diplomacy)" Avrupa emperyalizminin önemli argümanlarından birisidir. Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2009, s.233; James Cable, *Gunboat Diplomacy 1919-1979, Political Applications of Limited Naval Force*, Palgrave Macmillan, London 1981, s.39. Güçlü bir donanmaya sahip olan emperyal devletler, kimi zaman korku salarak; kimi zaman da donanma ile ziya-

sız hükümeti, bölgede iki asırdan beri süregelen politikalarının güvenliği açısından yapmıştı ve Tunus Paşasının ölümü durumunda statükonun değişimi bu politikaları sekteye uğratabilirdi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Tunus'a müdahalesi asla kabul edilemez bir şeydi³⁶.

Babiâli, Fransa ile yaşamakta olduğu gerginlikte İngiliz desteğini temin etmeye çalışsa da Londra'nın farklı hesapları vardı. Tunus'ta yaşanacak bir idari değişiklik, Fransa'nın müdahalesine sebebiyet vereceğinden ve bunun da padişahın hükümranlık haklarına hanel getireceğinden eski usulün devamının daha doğru olduğunu düşünmekteydi. Londra'daki Osmanlı sefiri Kostaki Musurus Bey'in konuya dair yazısı da İngiltere'nin bu görüşünü teyit etmekteydi³⁷. Bu arada Fransa'daki duruma dair Paris Sefiri Veli Paşa'nın göndermiş olduğu bir tahrir, Osmanlı Devleti'ni Tunus'a yönelik tedbir almayı zorunlu kılmıştı. Zira Tunus valisinin vefatı durumunda Fransa, valinin kardeşi Emin Bey'i, İngiltere ise; yine valinin kardeşi olan Asakir-i Nizamiye Müdürü Mehmed'i başa geçirmeyi planlıyorlardı. Hatta İngiltere, bir süreden beri birkaç gemi ile Tunus'a sıkça uğrayıp, Mehmed Bey'i ziyaret etmekte ve savaş gemileri hazırlamakta olduğuna dair duyumlar alınmaktaydı³⁸. Veli Paşa'nın bu tahririnden sonra eğer valinin ölümü gerçekleşir de Osmanlı Devleti olaya müdahale edemez ise bu durumda padişahın doğrudan hükümranlık haklarına dokunulmuş olacaktı. Bunu engelleme adına bir memur tayin edilerek, gizli bir talimatla bölgeye gönderilmesine karar verildi³⁹. Görev için üç isim belirlenmişti: Meclis-i Maarif azası Subhi Bey, Hariciye Kâtibi Emin Efendi ve Ordu Muhasebesinden Ahmed Ata Bey. Hükümetin sunduğu üç isim arasından Sultan Abdülmecid, Ahmed Ata Bey'i seçerek; onu Tunus'a görevlendirdi⁴⁰. Bu atamadan kısa bir süre sonra da hem gemideki hastaneden sorumlu olacak hem de paşayı muayene edecek bir doktorun da Ahmed Ata Bey ile beraber Tunus'a gönderilmesine karar verilerek, Doktor Moncri bu iş için tayin edildi⁴¹.

Ahmed Ata Bey'in görevindeki en zorlu mesele yabancı ülke diplomatlarını şüphelendirmemektir. Fransa elçisi Valette, konuya dair bir resmi bir

ret ederek o ülkede istenilmeyen şeylerin yapılmasını sağlamayı ve o ülkedeki nüfuslarını arttırmayı amaçlamaktaydı. Aygül Ernek Alan, "Propaganda Aracı Olarak Ganbot Diplomasi", *Propaganda, Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler*, Beta, İstanbul 2015, s. 92-93 (ss.83-100). Daha ziyade İngilizlerle özdeşleşen bu diplomatik harekete dair en belirgin örneklerden bir tanesi 1806-1807 yılları arasında İstanbul'un İngiliz filosu tarafından ablukaya alınışdır. Bu hadise için bkz. Aysel Yıldız, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire, the Downfall of a Sultan in the Age of Revolution*, I.B. Tauris, New York and London, 2017, s.102-130.

³⁶ BOA.HR.SFR.3. 13-51 (28 Ağustos 1852); İ.HR. 89-4389 (28 Ağustos 1852).

³⁷ BOA.A.AMD. 39-87 (16 Z 1268/1 Ekim 1852).

³⁸ BOA.İ.HR. 93-4542/1 (27 M 1269/11 Kasım 1852).

³⁹ BOA.A.AMD. 41-7 (1 S 1269/14 Kasım 1852).

⁴⁰ BOA.İ.DH. 267-16237 (4 S 1269/17 Kasım 1852); A.AMD. 41-16 (7 S 1269/20 Kasım 1852).

⁴¹ MVL. 253-46 (11 S 1269/24 Kasım 1852).

açıklama istemişti. Çünkü Fransa'ya göre; Osmanlı Devleti'nin amacı, Tunus Valisi'nin ölümü durumunda meydana gelecek karışıklıktan istifade ederek, veraset usulünde değişikliğe gitmekti. Babıâli'den Valette'e konuya dair yapılan izahatta, Osmanlı Devleti'nin Tunus'ta veraset usulünü değiştirmek istediğinde hileye başvurmayaya tenezzül etmesine bile gerek olmadığı açıkça ifade edilmişti. Ahmed Ata Bey'in, Tunus'a sadece bir mektup vermekle yükümlü olduğu ve mektubu ulaştırdıktan sonra derhal döneceği bildirilmişti. Valette'i yapılan resmi açıklamada, Tunus Valisinin ölümü durumunda, ölür ise bu durumda Ata Bey'in memuriyetinin zaten anlamsız olacağından, hemen İstanbul'a döneceği ve ilişkilerin bozulmaması adına Tunus'un idari yapılanmasında değişikliğe gidilmeyeceği belirtilmişti. Tunus'taki hukuku Fransa için ne kadar önemli ise müttefik-i kadim bulunan Fransa'nın menfaatlerine zarar verecek davranışlardan kaçınılması da Osmanlı Devleti için o kadar önemliydi⁴².

Ahmed Ata Bey'in Tunus'a resmi görevlendirilmesi yapılırca, Fransız hükümeti tekrar harekete geçti. Fransız elçi Valette, misyonun amacının aslında Tunus'taki yönetim biçimini değiştirmek olduğunu bir kez daha dile getirerek, itirazda bulunmuş ve memur gönderilmemesini özellikle rica etmişti. Hatta Osmanlı Devletinin o güne kadar Tunus üzerinde olan hakkı neyse o günden sonra da aynı olacağını Fransa'nın kabul edeceğine dair resmi bir yazı bile gönderebileceğini belirtmişti. Şüphelerinden geri adım atmayan Fransız elçi biraz daha ileri giderek, Ahmed Ata'nın sadece ve sadece "*istifsâr-ı hatır*" amaçlı Tunus'a gönderileceğine dair bir yazı kaleme alınmasını talep etti. Bu gelişme üzerine, birkaç nazır bir araya gelerek ele almışlar ve memurun gönderilmemesinin uygun olmayacağına, verilecek mektubun da bir taahhüt addedilemeyeceğinden Valette'in bu isteği kabul edilmişti. Ayrıca Ahmed Ata'ya da bu minvalde açık bir talimat verilmesi kararlaştırıldı⁴³.

Bu arada Trablusgarp Valisi, gelişmelere ilişkin bir tahrirat yollamıştı. Bu tahriratta belirtildiğine göre; bölgedeki Kuloğulları, iane-i umumiyye'den müstesna olmak için bir takım entrikalara girişmekteydiler. Bu tarz harekette bulunmaları, konsolosların himayeleri sayesinde olmaktaydı. Özellikle de Fransa Konsolosluğu'nda Roche adlı kişi bu işte önemli bir paya sahipti. Her ne kadar Paşa, iane işinde kuvvet kullanmak için izin istemişse de ilerde bunun bir bahane olarak kullanılmasını engelleme adına paşanın şiddete başvurması yasaklanmıştı. Yine aynı dönemde konsolosların Trablusgarp halkını kışkırttığına ilişkin yeni bilgiler gelmekteydi. Trab-

⁴² BOA.A.AMD. 41-29 (16 S 1269/29 Kasım 1852) ; İ.HR. 93-4542/2 (17 S 1269/29 Kasım 1852).

⁴³ BOA.A.AMD. 41-30 (17 S 1269/30 Kasım 1852).

lusgarp'taki İspanya sefreti de Osmanlı Devleti'ne Afrika'daki topraklarında aleyhine gerçekleşen bazı olaylarla ilgili evrak vermişti. Bu evraklar incelenince vükela ile bir meşveret yapılmasının gerekli olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine 6 Kasım Perşembe günü Meclis-i Mahsusa'da bir toplantı yapıldı. Toplantıda Trablusgarp'ta yaşanan olayların dış tahriklere dayanmasına ilişkin istihbarat bilgileri değerlendirilerek, Tunus'a görevlendirilen Ahmed Ata'nın aynı zamanda Trablusgarp Valisi Mustafa Paşa ile de gizlice görüşmesine karar verildi ve bu tahrikleri gerçekleştirenleri tespit etmesi emredildi⁴⁴.

Ahmed Ata Bey'e verilen talimata göre; Tunus valileri, birer Osmanlı memuruydu ve bir ailenin üyeleri arasından seçilmekteydiler. Seçilme işi, Tunus erkânına devredilmişti. Tabi ki buradaki usul veraset yoluyla olduğundan ailenin en yaşlısı ferman ile tayin olunmaktaydı. Fakat Osmanlı Devleti'ne göre; bu durum Tunus valilerinin dik başlılıkla davranmalarına sebebiyet vermişti⁴⁵. Fransa'nın Tunus Valisi Ahmed ile yaptığı anlaşmaların asıl amacı; Osmanlı Devleti'nin hükümlerini ortadan kaldırmaktı. Vali de bu yönde hareketlere girişmekteydi. Ata Bey'e, Vali Ahmed Bey'in hastalığı, Osmanlı Devleti için Tunus'ta otoritesini yeniden tesis etme adına bir fırsat doğurduğu özellikle vurgulanıyordu, ama bunun gizli kalması gerektiği özellikle vurguluyordu⁴⁶. Ahmed Ata Bey'in temel görevi, Fransızların müdahalesine fırsat vermeden Tunus'ta vali seçimini gerçekleştirmek olacaktı. Ahmed Ata Bey, Tunus Valisi'ni sözlü olarak uyarmakla yükümlü idi. Tıpkı Mısır valilerinin atandıktan sonra yüz sürmek için İstanbul'a gelmeleri gibi, ondan da bu geleneksel tavrı sergilemesi istenecekti. Fakat bu durumun başka krizlere de yol açabileceği ihtimaline binaen, Ahmed Ata Bey, ısrar etmeyecek hatta gerekirse sözünden feragat bile edebilecekti. Kendisi Tunus'a ulaştığında İngilizlerle ama özellikle de Fransızlarla asla temasa geçmeyecekti⁴⁷. Ahmed Ata Bey'in ihtimallere karşı nasıl hareket edeceği de görevleri arasında belirtilmişti. Buna göre, Babiâli vali olarak yaşı en büyük olan kişiyi seçmeyi amaçlıyordu. Aslında usul de bu yönde idi. Fakat diğer kardeşlerin hak iddia ederek Fransa'nın desteğini alma ihtimalleri Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmekteydi⁴⁸.

Babiâli her türlü olasılığı göz önüne almış ve tüm olası durumlar için Ata Bey'e ayrı ayrı talimat vermişti. Eğer Ahmed Ata Bey, Tunus'a vardı-

⁴⁴ Ahmed Ata'ya yazılacak olan talimat, bölgeyi iyi tanıyan Trablusgarp'in eski Valisi İzzet Paşa'ya danışılarak kaleme alınmıştı. *BOA.A.AMD. 41-31* (18 S 1269/1 Aralık 1852).

⁴⁵ *BOA.A.AMD. 41-32*, Lef 3, (23 S 1269/6 Aralık 1852); *A.DVN. 82-76* (6 S 1269/19 Kasım 1852).

⁴⁶ Agb.

⁴⁷ Agb.

⁴⁸ *BOA.A.DVN. 82-76* (6 S 1269/19 Kasım 1852).

ğında vali ölmüş olursa ve valinin ailesi arasında bir mücadele çıkması durumunda, valinin İstanbul tarafından atanacağını beyan edip, Tunus'tan ayrılacaktı. Fakat valinin ölümü durumunda Fransızların pek sevmediği Ahmed Bey'in amcasının oğlu Mehmed, başa geçmeye kalkar ise o desteklenecekti. Mehmed Bey'in Osmanlı Devleti'ne sadık bir kişi olarak bilinmesinin yanında ailenin en büyük üyenin atanması usulüne de riayet edilmiş olunacağından Mehmed Bey'in seçilmesi için eyaletin önde gelen devlet erkânı ile görüşülerek onlar da ikna edilecekti⁴⁹. Valilik için ortaya çıkar ve halk da ona teveccüh ederse devletin istediği yerine geldi diyerek görevini tamamlamış olacaktı⁵⁰. Mehmed Bey'in valiliğini ilan etmesi durumunda onunla gizli bir şekilde görüşerek görevinin aslında onun başa geçmesini engelleyebilecek şeyleri ortadan kaldırmak olduğunu söyleyecekti. Valinin kardeşi Emin Paşa başa geçer ise ilerde herhangi bir sorun olmaması adına ne tasdik ne de muhalefet edecek, bir teşebbüste bulunmadan derhal geri dönecekti. Valinin sağlık durumunun iyi olması durumunda fazla bir şeyden bahsetmeden ve özellikle Fransa aleyhine konuşmadan ve kimseye güvenmeden valiye Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını hatırlatacaktı. Ahmed Ata Bey'in bir diğer görevi de hem mali yönden sorunlarla boğuşan devlete katkı sağlama hem de padişahın hükümlerlik haklarının bir göstergesi olması adına Tunus'un vergi verilmesini kabul ettirmek idi. Aslında Vali Ahmed Bey, başa geçtiği ilk yıl taahhüt ettiği şekilde tersane-i amire için 3.000 kese maktu vergi vermiş; fakat daha sonraki yıllarda bu verginin yerine hediye adı altında pek de makbul olmayan bir meblağ ödemeye başlamıştı⁵¹. Ahmed Bey'in bu tavrında Fransızlardan aldığı destek yatmaktaydı⁵². Bu sebeple Mehmed Bey'in başa geçmesi durumunda bu konu açılarak, kabul etmesi durumunda kendisine müşirlik rütbesinin verilebileceğini de ifa edecekti⁵³. Ahmed Ata Bey'e gizli yazılan bir talimatta toplanılacak olan iane hususunda da bilgiler verilmişti. Buna göre; bölgedeki konsoloslar kuloğullarını himaye ederek, onları devlete karşı kıskırtmaktaydılar. Ayrıca daha önce yaptıklarından dolayı sabıkalı olduğu aşıkâr olan Mösyö Roche'a dikkat edilmesi ve onun fesat odaklarıyla bir araya gelmemesine çalışılması istenmekteydi⁵⁴.

Tüm talimatları aldıktan sonra bu özel misyon için İstanbul'dan 8 Aralık 1852'de yola çıkıp, dokuz günlük bir deniz yolculuğundan sonra Tunus'a

⁴⁹ Agb.

⁵⁰ BOA.A.AMD. 41-32, Lef 3, (23 S 1269/6 Aralık 1852).

⁵¹ Agb; A.DVN. 82-76 (6 S 1269/19 Kasım 1852).

⁵² Arnoulet, a.g.m., s. 144.

⁵³ BOA.A.AMD. 41-32, Lef 3, (23 S 1269/6 Aralık 1852); A.DVN. 82-76 (6 S 1269/19 Kasım 1852).

⁵⁴ BOA.A.MKT.MHM. 756-17 (24 S 1269/7 Aralık 1852).

ulaşan Ahmed Ata Bey, bir gün sonra Tunus Valisi ile karantinada tutuldukları yerde kısa süren bir görüşme yapmıştı. Bu ilk görüşmede, valiye padişahın iyi dileklerini iletmişti. Ahmed Ata Bey'in bu görevi esnasında Doktor de kendisine Moncri eşlik etmişti. Tunus Valisi Ahmed Bey, hastalığına iyi geleceği düşüncesiyle Akilbend İskelesi civarında bulunan konağına hava değişimi amacıyla gelmişti. Vali Ahmed Bey ile görüşüp, onu tedavi eden diğer doktorlardan da bilgi alan Doktor Moncri, paşanın nikris hastalığına yakalandığını teşhis etti. Paşaya Ağustos ayında bir inme gelmiş ve birkaç saatliğine kendisini kaybetmişti. Paşa ancak ilaçlarla ayakta durabilmekteydi⁵⁵. Buradaki görüşmeden sonra Ahmed Ata Bey, 26 Aralık'ta Trablusgarp'a geçti⁵⁶.

Ahmed Ata Bey, Trablusgarp'ta daha ziyade iane mevzusunda yaşanan soruna odaklanmıştı. Evvela Sahil ve Münşir kazalarının meclis üyeleri ve halkın önde gelenleri ile bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantıda bölgenin fukara halkına kadılar tarafından zulmedildiğine dair İstanbul'a gönderilen bir mahzar ele alındı. Toplantıda bulunan meclis üyeleri gönderilen mahzardan haberleri olmadığını ve iddia edilen zulm ve eziyetin gerçek dışı olduğunu söylediler. Genel kanaat, mahzar ve üzerinde bulunan mühürlerin sahte olduğu ve bu işi yapanların amacının "akılları olmayan çoban makulelerini tahrik" etmek olduğunu belirttiler. Bu amaçla çarşıdan mühürler alınarak, sahte bir belge yazılıp, mühürlenmişti. Toplantıda sadece belgenin şekli değil içeriği de ele alınarak, bunların da fesad amaçlı yalanlar olduğu Trablusgarp ahalisi tarafından ifade edilmişti. Mahzarda halkın oldukça fakir olduğu yönünde bir takım ifadeler yazılmışsa da bölgenin zirai ve ticari bakımdan gayet iyi durumda olduğu bölgenin ileri gelenleri tarafından Ahmed Ata Bey'e anlatılmıştı. Mahzardaki bir diğer şikâyet; bölge "kadı"larının yaptıkları fenalıklara dairdi. Hanefi mezhebine bağlı kadı sayısının az olduğu ve çoğunluğun Maliki "kadı"lar olduğu ve zulmeden kesimin bunlar olduğu iddia edilmekteydi. Hâlbuki bahsi geçen yerlerde kadının yanında Hanefi müftüler ve naibler de bulunmaktaydı. Üstelik bu yerler ahalileri Kuloğlu olduğundan ve ataları Türk olduğundan Hanefi mezhebine tabii idiler. Dolayısıyla zaten "kadı"lar da Hanefi idi.⁵⁷ Bunların yanında iane-i cihadiyyeye ilişkin olarak sahte mühürlü kurmaca belgeyi hazırlayan Ali b. Ramazan ve Hacı Ömer b. Mehmed el-Harati adlı kişiler tutuklana-

⁵⁵ BOA.İ.DH. 265-16518, Lef 3 ve 4 (6 Ra 1269/18 Aralık 1852).

⁵⁶ BOA.İ.DH. 265-16518, Lef 5 (24 Ra 1269/5 Ocak 1853).

⁵⁷ BOA.İ.MVL. 261-9834, Lef 1 (21 Ra 1269/2 Ocak 1853).

rak, yargılamaları yapılmış ve Selanik ile Yenişehir-i Fener (Larissa) taraflarına sürgün cezasına çarptırılmıştı⁵⁸.

Ahmed Ata Bey, Trablusgarp Valisi Mustafa Nuri Paşa ile görüştüğü bir esnada Trablus'taki konsolosların valiliğe yapmış oldukları müdahaleyi yerinde gözlemlene imkânı bulmuştu. Vali ile görüşen Fransız elçisi, Trablusgarp Valisi'nden kendilerine Cezayir'deki konsolosluklarında tercümanlık hizmetinde bulunmuş ve Fransız vatandaşı da olan Hacı Mehmed adlı kişinin son dönemde yapılan tutuklamalardan dolayı korku içinde olduğunu ve ona dokunulmamasını talep etmişti. Ahmed Ata Bey, Vali'ye Hacı Mehmed'i sormuşsa da istediği cevabı alamayınca bu adam hakkında kısa bir tahkikat yaptırmıştı ve onun Cezayir'deki birçok olayda Fransa tarafından kullanılmış birisi olduğu bilgisine ulaşmıştı. Diğer taraftan hem Fransa hem de İspanya konsoloslarının sahil şeridinde halkı tahrik etme çabası içinde olduklarını da öğrenmişti⁵⁹. Fransız Kaçıcıları Simariba hakkında da bilgi toplayan Ahmed Ata Bey, onun aslen Mısırlı ve batılılara özenen bir Hristiyan olduğu bilgisine ulaşmıştı. Ayrıca kendisine verilen talimatlarda dikkatli olması istenilen Fransız Konsolos Roche hakkında da bilgi toplamış, onun on sekiz sene Cezayir'de kaldığını, politik amaçlı Müslüman olduğunu, hacca gittiğini, çocuklarına Müslüman isimleri verdiğini ve Cezayir'in Fransa'ya karşı mücadelesine önderlik eden Abdülkadir'in kethüdasının kızı ile evlenerek Abdülkadir'in⁶⁰ Cezayir dışına çıkartılmasına katkı sağladığını öğrenmişti. Hatta Roche'ın daha sonra Hristiyanlığa dönerek Fas'a gönderildiği ve orayı da karıştırdı bilginini de elde etmişti⁶¹. Ahmed Ata Bey, 4 Ocak 1853'te görevini tamamlamış bir şekilde Trablusgarp'tan ayrılarak Malta'ya doğru hareket etmişti⁶².

⁵⁸ BOA.İ.MVL. 261-9834, Lef 3 (21 Ra 1269/2 Ocak 1853).

⁵⁹ BOA.İ.MVL. 261-9834, Lef 2 (23 Ra 1269/4 Ocak 1853).

⁶⁰ Cezayir'deki Fransız işgaline karşı 1832 yılından itibaren Cezayir halkını örgütleyen ve on beş yıl kadar mücadele eden Abdülkadir el-Cezairî, 1847 yılında tutuklanmış, beş yıl kadar hapis yattıktan sonra Bursa'ya 1855'te de Şam'a yerleşmiştir ve burada 1883 yılında vefat etmiştir. Ercümen Kuran, "Abdülkadir el-Cezairî", *DİA*, 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s.232-233.

⁶¹ Ahmed Ata Bey'in bahsettiği Léon Roche (1809-1901)'ün Cezayir'deki faaliyetleri hakkında bkz. Marcel Émerit, "La légende de Léon Roche", *Revue Africaine*, 91, 1947, ss. 81-105. Léon Roche'un Trente-deux ans à travers l'Islam (1832-1864) adlı iki ciltlik eseri mevcuttur. Bu iki kitabın ilkinde Abdülkadir el-Cezayirî ve Cezayir hakkında, ikinci cildinde ise Mekke'deki misyonu ve Fransa'nın o dönemde Cezayir'deki askerî valisi olan Mareşal Bugeaud'un Afrika'daki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Léon Roche, *Trente-deux ans à travers l'Islam (1832-1864)*, Firmin-Didot, Paris 1885.

⁶² BOA.İ.MVL. 261-9834, Lef 2 (23 Ra 1269/4 Ocak 1853).

SONUÇ

Yaşanan gelişmelerden sonra Tunus Bey'i Ahmed, Fransa ile olan yakın ilişkilerini ölümüne kadar devam ettirdi. Ahmed Bey, Padişahın hükümranlık haklarının kendisine sözlü olarak aktarılmasının üzerinden daha iki ay geçmeden Reşid adında bir görevliyi III. Napolyon'un imparatorluğunu tebrik etmek amacıyla Paris'e gönderdi. Resmi bir ziyaret olmasına rağmen ne Tunus Valisi ne görevli memur ne de Fransızlar Osmanlı tarafına bilgi vermişlerdi. Ziyaretten birkaç gün sonra Reşid ile birlikte Paris'te ikamet eden Banayet adlı bir kişi, sefarethaneyi ziyaret ederek birer de kartvizit bırakmışlardı. Kartvizitlerinde geçen "sefir" unvanı Paris Sefiri Veli Paşa'yı tedirgin etmişti. Üstelik aynı kartvizitleri İngiltere ve Belçika sefaretlerine de bırakmışlardı ve Osmanlı Devleti de Fransa'nın İstanbul'daki elçiliğine Osmanlı Devletinin hükümranlık haklarına dokunulmaması yönünde diplomatik bir uyarıda bulunulmuştu⁶³. İki ülkenin Kuzey Afrika'daki çekişmesi aynı safta Rusya'ya karşı savaşa girmeleriyle de, bir süreliğine de olsa, hız kesti. Ahmed Bey, 1855 yılında vefat ettiğinde Osmanlı Devleti istediğini almış oldu ve yerine amcasının oğlu Mehmed Bey, vali olarak atandı ki konsoloslara karşı mesafeli davranıp, İstanbul'a selefinden daha bağlı bir politika gütmüştü⁶⁴.

Ahmed Ata Bey'in Trablusgarp ve Tunus'taki misyonları genel itibariyle istenilen sonucu vermişti. Osmanlı Devleti, bölgede konsolosların sadece yöneticilere müdahale etmediklerini, aynı zamanda ahali arasında da birtakım faaliyetlerde bulunarak, İstanbul ile ilişkileri kötüye götürdüklerini bu şekilde anlamış oldu. Tunus açısından bakıldığında ise; vali Ahmed Bey'in hastalığından kurtularak bir süre daha yaşaması, bu krizin büyümeden sona ermesine vesile oldu. İki ülkenin hızlı bir şekilde değişiklik gösteren ilişki ağlarında Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya karşılık verme adına diplomatik oyunlara girişmiştir ki Fransızlar bunu fark ettiklerinde Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği bir entrika içinde bulduklarını anlamışlardı⁶⁵. Fakat bu siyasi oyunların, aynı zamanda siyasi güçsüzlükten kaynaklandığını unutmamak gerekir. Hatta padişahın en temel hakkı olan egemenlik hakkını bile bu oyunlara başvurmadan kullanamaması da Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumu göstermesi açısından önemlidir.

⁶³ BOA.İ.HR. 97-4726, Lef 2 (7 C 1269/18 Mart 1853); Lef 5 (28 C 1269/8 Nisan 1853).

⁶⁴ Çetin, "Hüseyinler", s.27.

⁶⁵ SHD, Mémoires, GR 1 M 1620, Succession de Baraguey, 30 Ekim 1853.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Sadaret-Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD.):* 16-64 (16 Ra 1266/30 Ocak 1850); 35-61, (10 R 1268/2 Şubat 1852); 38-34, (19 Ş 1268/8 Haziran 1852); A.AMD. 39-87 (16 Z 1268/1 Ekim 1852); A.AMD. 41-7 (1 S 1269/14 Kasım 1852); 41-16 (7 S 1269/20 Kasım 1852); 41-29 (16 S 1269/29 Kasım 1852); A.AMD. 41-30 (17 S 1269/30 Kasım 1852); 41-31 (18 S 1269/1 Aralık 1852); 41-32, (23 S 1269/6 Aralık 1852).
- Sadaret-Dıvan Kalemi Evrakı (ADV.N.):* 73-32 (19 M 1268/14 Kasım 1851); 82-76 (6 S 1269/19 Kasım 1852).
- Sadaret-Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.):* 46-21 (8 B 1268/28 Nisan 1852); 756-17 (24 S 1269/7 Aralık 1852).
- Sadaret-Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.):* 18-38 (1 Ş 1266/13 Haziran 1850); 19-63 (11 Ş 1266/22 Haziran 1850)
- Hariciye Nezareti-Londra Sefareti (HR.SFR.3.):* 13-13 (17 Temmuz 1852); 13-21 (17 Temmuz 1852); 13-37 (7 Ağustos 1852); 13-51 (28 Ağustos 1852).
- İrade-Dahiliye (İ.DH.):* 242-14765 (20 M 1268/15 Kasım 1851); 243-14775 (25 M 1268/20 Kasım 1851); 244-14884 (16 S 1268/11 Aralık 1851); 247-15032 (30 Ra 1268/23 Ocak 1852); 265-16518, (6 Ra 1269/18 Aralık 1852); 267-16237 (4 S 1269/17 Kasım 1852).
- İrade-Hariciye (İ.HR.):* 89-4389 (28 Ağustos 1852); 93-4542 (27 M 1269/11 Kasım 1852); 97-4726, Lef 2 (7 C 1269/18 Mart 1853).
- İrade-Mesail-i Mühimme (İ.MSM.):* 28-790, Lef 3, (7 Mart 1848); 28-796, (5 L 1264/4 Eylül 1848).
- İrade-Meclis-i Vala (İ.MVL.):* 237-8393 (26 R 1268/18 Şubat 1852); 261-9834, (23 Ra 1269/4 Ocak 1853);
- Meclis-i Vala (MVL.):* 253-46 (11 S 1269/24 Kasım 1852); 261-9834 (21 Ra 1269/2 Ocak 1853).

-Centre d'archives du ministère de la défense, le service historique de la défense (SHD)

Mémoires

GR 1 M 1620

Araştırma Eserleri

- ALAN, Aygül Ernek "Propaganda Aracı Olarak Ganbot Diplomasi", *Propaganda, Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler*, Beta, İstanbul 2015, s.83-100.
- ANDERSON, Lisa, "Nineteenth-Century Reform in Ottoman Libya", *International Journal of Middle East Studies*, 16/3, 1984, ss.325-348.
- ARNAUD, Jean Luc, "Tunis, le plan de Colin de 1860, un document sans auteur ni date", *Mélanges de l'École française de Rome, Italie et Méditerranée*, 118/2, 2006, s.391-402.

- ARNOULET, François, "Les rapports tuniso-ottomans de 1848 à 1881 d'après les documents diplomatiques" *Revue de l'Occident, musulman et de la Méditerranée*, 47, 1988, ss. 143-152.
- BEN SALEM, Lilia, "Les ingénieurs en Tunisie aux XIXe et XXe siècles", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée -Modernités arabes et turque: maîtres et ingénieurs-*, 72, 1994, ss.60-74.
- BOAHEN, Albert Adu, "Tendances et processus nouveaux dans l'Afrique du XIXe siècle", *Histoire générale de l'Afrique*, VI. *L'Afrique au XIXe siècle jusque vers les années 1880*, directeur de volume: j. F. Ade. Ajayi, Comité scientifique international pour la rédaction d'une Histoire générale de l'Afrique (UNESCO), Paris 1996, ss.65-90.
- CABLE, James, *Gunboat Diplomacy 1919-1979, Political Applications of Limited Naval Force*, Palgrave Mcmillan, London 1981.
- ÇAYCI, Abdurrahman, "Guma İsyanı Öncesinde Fransa'nın Trablusgarb Siyaseti", *Bellekten*, 45 (182), Ankara: TTK Yayınları, 1982, s.323-335.
- ÇETİN, Atilla, "Garp Ocakları", *DİA*, TDV Yayınları, 13, İstanbul 1996, s.382-386.
- _____, "Hüseyinler", *DİA*, TDV Yayınları, 19, İstanbul 1999, s.26-28.
- DAĞ, Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2009.
- ÉMERIT, Marcel, "La légende de Léon Roche", *Revue Africaine*, 91, 1947, ss. 81-105.
- _____, "Les mémoires d'Ahmed dernier Bey de Constantine", *Revue Africaine*, 90/418-419, 1949, ss. 65-125.
- FALGAS, Geneviève, "Le Fondouk des Français à Tunis dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle, à partir de la Correspondance des Beys de Tunis et des Consuls de France avec la Cour (1579-1830)", *Outre-mers-Cinquante ans d'indépendances africaines-*, 97/368-369, 2010, s.377-402.
- İNALCIK, Halil, *Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2008.
- KAVAS, Ahmet, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", *Osmanlı Araştırmaları*, 21, 2001, s. 31-68.
- _____, "Tunus/Tarih-Osmanlı Dönemi", *DİA*, 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, (388-393).
- KOLOĞLU, Orhan, "Libya, from the Ottoman Perspective (1835-1918)", *Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente*, 63/2, 2008, ss. 275-282.
- _____, "Libya/Osmanlı Dönemi", *DİA*, 27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, ss. 179-184.
- KURAN, Ercümen, "Abdülkadir el-Cezairi", *DİA*, 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s.232-233.
- _____, *Cezayirin Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1957.
- LEDUC, Édouard, *Louis Napoléon Bonapart, le dernier Empereur*, Publibook, Paris 2010.
- JENNINGS, Jeremy, *Revolution and the Republic, a History of Political*

- Thought in France since the Eighteenth Century*, Oxford University Press, New York 2011.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, "Tunus'ta Hakimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi", *AÜİFD*, 15, 1967, s. 173-186.
- MCKAY, Donald Vernon, "The French in Tunisia", *Geographical Review*, 35/3, 1945, ss. 368-390.
- MOALLA, Asma, *The Regency of Tunis and the Ottoman Porte, 1777-1814: Army and Government of a North-African Eyâlet at the End of the Eighteenth Century*, Routledge, London and New York 2004.
- MOREAU, Odile, "La réforme par le haut: experimentation de la réforme de l'armée dans le monde musulman méditerranéen", *Oriente Moderno*, 23/84, *Quaderni di oriente moderno 5-réforme par le haut, réforme par le bas: la modernisation de l'armée aux 19e et 20e siècles-*, 2004, s.111-142.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "İâne", *DİA*, TDV Yayınları, 19, İstanbul 1999, s.228-231.
- ROCHE, Léon, *Trente-deux ans à travers l'Islam (1832-1864)*, Firmin-Didot, Paris 1885.
- SHÉRIF, Mohamed Hédi, "Expansion européenne et difficultés tunisiennes de 1815 à 1830", *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 25^eannée, 3, 1970, ss. 714-745.
- SRAİEB, Noureddine, "Le collège Sadiki de Tunis et les nouvelles élites", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée -Modernités arabes et turque: maîtres et ingénieurs-* 72, 1994, ss. 37-52.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 2006, s.1225.
- TAŞ, Abdullah Erdem, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlular Dönemi (1711-1835)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- TOPRAK, Seydi Vakkas, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları", *Türkiyat Mecmuası*, 22/1, 2012, s.275-276.
- YILDIZ, Aysel *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire, the Downfall of a Sultan in the Age of Revolution*, I.B. Tauris, New York and London, 2017.

